

**Türk Devlet Geleneğinde Anayasal Gelişmeler
1839'dan 1982'ye Anayasaların Ortaya Çıkış Neden ve Şekilleri**

Mehmet Çetin¹

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Türk devlet geleneğinde iç ve dış etkilerle şekillenen anayasal gelişmeleri irdelemek, tabandan ve tepeden gelen hareketler açısından ayrımını yapmak ve başarı derecelerini analiz etmektir. Tanzimat Fermanı'ndan 1982 Anayasası'na kadarki süreç çeşitli kaynaklardan incelenmiştir. Anayasal hareketlerin hem iç hem de dış etkilerle biçimlendiği, tabandan veya tepeden olmak üzere iki şekli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Devlet Geleneği, Anayasal Gelişmeler, 1839 Tanzimat, 1982 Anayasası.

**Constitutional Improvements in the Turkish State Tradition
The Setting in Reasons and Formations of the Constitutions from 1839 to 1982**

Abstract

The main objective of this study was to examine the constitutional progresses in the Turkish state tradition which were formed by internal and external effects, differentiate these progresses in terms of movements coming from base and top and analyse the rates of acquirement. The progress from Tanzimat Firman to 1982 Constitution was analysed from various sources. It was seen that the constitutional movements were shaped by both internal and external effects and these movements had two ways as coming from top or base.

Key Words: Turkish State Tradition, Constitutional Progress, 1839 Tanzimat, 1982 Constitution.

1. Giriş

Türk devlet geleneğinde anayasal gelişmelerin incelendiği bu çalışmada temel amaç 1839'dan 1982'ye kadar olan anayasal gelişmeler sürecini iki temel etken açısından irdelemektir. Bir anayasal hareketin ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni bir anayasal sistemin temelinde iki ayrımı söz konusudur. Bu hareket ya tabandan beslenir ve sonuca ulaşır ya

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı., e-mail: mehmetcetin85@gmail.com

da tepeden inme bir şekilde başlar ve biter. Ayrıca bu hareketler ister tabandan ister tepeden başlamış olsun, bunları etkilemiş olan iç ve dış unsurlar olduğu görülmektedir. Çalışmada Türk anayasal hareketleri nedensel olarak ve şekil olarak incelenmiştir. Örneğin 1839 Tanzimat Fermanı nedensel olarak incelendiğinde o dönemin dış ülkelerinin gücünün Ferman'a giden uzun yolu kısalttığı ve süreci hızlandığı, şekil olarak bakıldığında ise tabandan gelen bir hareket değil tepeden inme bir berat niteliğinde olduğu görülmektedir.

Çalışma sırasında İngiltere'deki Magna Carta ile benzetilen Sened-i İttifak; bir anayasal özelliğe sahip olmaması, asla yürürlüğe girmemiş olması ve anayasaların ruhunda olması beklenen birey unsurunu barındırmaması nedeniyle ele alınmamıştır.

Konu; 1839 Gülhane Hatt-ı Humayun (Tanzimat Fermanı) ile 1982 Anayasası arasındaki yaklaşık 150 yıllık dönemde yürürlüğe girmiş anayasal metinleri ve hareketleri incelemek üzere belirlenmiştir.

Çalışmamız esnasında görülmüştür ki; 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan Türk anayasal hareketleri, dönemler arası büyük farklılıklar olsa da genel olarak şeklen tepeden inme olmuştur. Örneğin 1839, 1924, 1961 ve 1982 anayasal metinlerinin ortak noktaları tepeden inme olmaları olsa da ortaya çıkış nedenleri arasında büyük farklılıklar mevcuttur. Çalışmada bu farklılıklar sebep sonuç ilişkileri açısından da incelenmiştir. Bu şekilde Türk devlet geleneğinde anayasal gelişmeler ve ortaya çıkan metinler iki temel etken açısından sınıflandırılmıştır.

2. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri

Günümüz Türkiye'sinde birey hak ve hürriyetlerinin geldiği noktada hiç şüphesiz ki Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde yaşanan gelişmelerin ve ortaya çıkan hukuki metinlerin katkısı büyüktür. 1839'da başlayan Tanzimat Dönemi, Islahat Fermanı ile sürmüş ve 1876 Kanun-i Esasi ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde yetişmiş olan Türk aydınları, hürriyet kavramını Batılı anlamda düşünüp kullanmaya başlamışlar, fikir ve eylemleriyle de yönetimi şekillendirmişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde Tanzimat Fermanı'ndan başlayarak Kanun-i Esasi I. ve II. Meşrutiyet'in ortaya çıkış nedenleri ve şekilleri incelenecektir.

2.1. 1839 Gülhane Hatt-ı Humayun (Tanzimat Fermanı)

II. Mahmut Dönemi'ndeki Batılılaşma ve modernleşme hareketleri Osmanlı'da köklü değişimler ortaya çıkarsa da 19. yüzyıl ortalarında devlet halen klasik dönemdeki usullerle idare edilmekteydi. Bu yöntemler eskimiş, geçerliliğini çoktan yitirmiş ve geri kalmış yöntemlerdi. Batı tüm hızıyla anayasal hareketleri tabandan ortaya çıkarmış ve bunları yavaş yavaş sindirmeye başlamışken, Osmanlı'da durum çok farklıydı. Nitekim devlet yapısının çürüklüğü ve zaafiyeti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa karşısında alınan büyük yenilgiyle net olarak ortaya çıkmıştı. Bu olay sonrası Osmanlı ile Mısır Valisi arasında arabuluculuk yapan Batılı devletler Osmanlı'dan vatandaşlara özellikle de azınlıklara bazı haklar verilmesini istemekteydi. Bu süreç içinde Padişah Abdülmecid'in tahta oturmasından dört ay sonra 3 Kasım

1839'da ileri görüşlü bir devlet adamı olan Mustafa Reşit Paşa bugün Gülhane Parkı olarak bilinen yerde padişahın fermanını halka okumuştur (Kapani, 2013:92-93). Gülhane Hatt-ı Humayun olarak anılan bu metin, Tanzimat Dönemi olarak bilinen bir dönemin başlangıç noktası sayıldığı için Tanzimat Fermanı olarak da adlandırılmaktadır. Her ne kadar Tanör Gülhane Hattı'na Tanzimat Fermanı demenin kavram karışıklığına yol açacağını belirtse de (2004:75), çalışmamızda Gülhane Hattı'nı birçok yerde Tanzimat Fermanı olarak belirteceğiz. Çünkü bu fermanla birlikte ortaya çıkan yaklaşık kırk yıllık bir dönemi Tanzimat Dönemi olarak ayrıca ve açıkça, kavram karmaşasına neden olmayacak şekilde vurgulayacağız. Türk devlet geleneğinde anayasal gelişmeleri Tanzimat Fermanı'ndan başlatırsak hata yapmış olmayız. Bu Ferman ile devlet her ne kadar eksikli ve güvencesiz olsa da bazı hak ve hürriyetleri tanımış ve aynı zamanda Osmanlı'da bir "hürriyetçi" geleneğin ortaya çıkışının fitilini ateşlemiştir. Tanzimat bu açıdan bakıldığında bir ilktir ve önemi yadsınamaz. Bugün insan hakları, demokratik yapı ve hürriyetler konusunda gelmiş olduğumuz nokta şüphesiz ki Tanzimat'ın eseridir (Mumcu ve Küzeci, 2012:157).

Tanzimat Fermanı'nın önemini göstermek açısından Ferman'ın getirdiği yeniliklere bir de Ferman öncesinden bakmak gerekmektedir. II. Mahmut'un getirdiği yeniliklere rağmen kulluk sistemi devam etmekteydi. Bu da kişi hak ve hürriyetlerinin yokluğu anlamına gelmektedir. Müslüman olmayanlar yasa önünde müslümanlarla eşit değildi ve gündelik yaşamda küçük düşürücü davranış ve durumlara maruz kalıyorlardı. Yaşama hakkı güvence altında değildi. Kişinin yargılanmadan öldürülmesi ve mallarının müsadere edilmesine son verilmiş değildi. Vergi toplayan mültezimlerin halka angarya yaptırılmaları ve sömürmeleri tarımsal gelişimin önüne geçiyordu. Askere almada keyfilik ve ordunun silah altındakilere ve halka karşı muamelesinde zorbalık egemendi. Bürokraside güçlü konumda olanlar hediye alma, iş aracılığı ve rüşvet gibi yollarla servet ediniyorlar ve denetime tabi tutulmuyorlardı (Tanör, 2004:76-77). Böyle bir devlet yapısı hiç şüphesiz devlet içinden huzursuzluklara yol açacağı gibi diğer ülkelerin de dikkatini çekmiştir. Nihayetinde Ferman ilan edilmiş ve bazı düzenlemeler getirilmiştir. Özellikle Mustafa Reşit Paşa'nın o dönemde yurtdışı elçilik görevlerinde edinmiş olduğu tecrübeler, İngiliz elçilerin tavsiyeleri gibi çeşitli faktörler Ferman'ın şekillenmesini etkilemiştir. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler incelendiğinde en önemli hususlar şunlardır: Padişah o güne kadar kullanmış olduğu şahsi ceza verme yetkisinden vazgeçiyor ve ceza işini açık ve ayrıntılı görülecek davalar sonucu mahkemelere bırakıyordu. Tüm bireylerin canları, malları, namusu güvence altına alınıyor ve bu hususlara aykırı davranan rütbesi ve makamı fark etmeksizin kim olursa olsun cezalandırılmasının güvencesi veriliyordu. Devlet işlerinde danışarak karar almak esası ön plana çıkarılıp, II. Mahmut tarafından kurulan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin yetkileri artırılıyordu. Bu meclisin hazırladığı kararlar padişahça onaylandıktan sonra yasalacaktı. Vergi ve askerlik işlerindeki

adaletsizlik giderilecekti. Fermanda verilen hak ve hürriyetlerin güvencesi padişahın halife sıfatıyla dine göre yemin etmesiydi (Mumcu ve Küzeci, 2012:158). Türk anayasal gelişiminin ilk hareketi olarak adlandırılan Tanzimat Fermanı'nın en önemli noktaları yukarıda belirtilenler olmuştur. Getirdiği yenilikler aslında çok önemli olmakla birlikte, yine de bu metne bir anayasa demek güçtür. Çünkü Ferman'da tek taraflı üstün ve bağımsız irade, kendi isteğiyle bazı hak ve güvenceler vermiş ve bunu da yine kendinin koruyacağını belirtmiştir. Kendi yetkilerini yine kendi iradesiyle sınırlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat Fermanı'na bir berat demek daha doğru olur (Kapani, 2013:97).

Getirdiği yeniliklerin yanı sıra Tanzimat Fermanı yoğun eleştirilere de maruz kalmıştır. Özellikle Ferman'la birlikte gayrimüslimler konusunda dış güçler Osmanlı'nın iç işlerine rahatça karışma fırsatını elde etmişler ve bu fırsatı da sıkça kullanmışlardır. Daha çok gayrimüslim tüccarlara verilen ticari güvenceler neticesinde, bu tüccarlar Avrupa pazarlarıyla da bütünleşme içinde olduklarından, Osmanlı'nın ekonomik olarak daha büyük ölçüde sömürülmesi durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ferman'ın gayrimüslimlerle ilgili maddelerinden ötürü yabancı ülkeler Osmanlı iç işlerine daha çok karışmaya başlamış ve bu durum da Osmanlı'nın yarı-sömürge durumuna gelmesine neden olmuştur (Kongar, 2002:66). Türklerin bu ilk "Haklar Beyannamesinde" bireyler için ortaya konulan yeni durum, Amerika ve Avrupa ile kıyaslandığında oldukça cılız kalmaktadır. Hürriyet prensibinden hiç söz edilmemiştir. Basitçe bazı temel haklar güvence altına alınmıştır (Kapani, 2013:96). Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı'yı zaten her halükarda sömürmek ve şekillendirmek isteyen yabancı ülkelere kolaylık sağladığı söylenebilir. Lakin unutmamak gerekir ki, bu Ferman'la başlayan Tanzimat Dönemi, yetişen hürriyetçi aydınlar günümüz demokrasi anlayışına erişmemizde bizim için kilometretaşı olmuşlardır. Zaten Beetham'ın belirttiği gibi (2006:242) siyasal eşitlik, halk denetimi gibi kavramların Tanzimat öncesi hürriyetçi düşünce sınıfı olmayan Osmanlı'da bir anda ortaya çıkmasını beklemek pek de gerçekçi bir yaklaşım sayılamaz. Geçmişlerinde Tanzimat benzeri hareketler olmayan ve bize benzeyen toplumların şuanki durumlarına bakacak olursak, bu durumu daha net şekilde görebilmekteyiz (Mumcu ve Küzeci, 2012:157).

Tüm bu bilgiler ışığında Tanzimat Fermanı, ortaya çıkışı babından nedensel olarak incelendiğinde, doğrudan dış güçlerin etkisiyle çıkmıştır diyemeyiz. Zira II. Mahmut'tan başlayan köklü reformlar, devleti her açıdan tekrar ayağa kaldırmak üzerine planlanmıştır. II. Mahmut öldükten sonra da oğlu Abdülmecid babasının mirasını devralmış ve ilerletmek istemiştir. O dönemde Osmanlı'yı çok zorlayan Mısır sorunu ve çözülmesi için büyük devletlerden aranan yardım Ferman'ı çabuklaştırmıştır diyebiliriz fakat sadece buna bağlayamayız. Ferman eninde sonunda çıkacaktı, zira padişahın isteği de bu yöneydi (Mumcu ve Küzeci, 2012:158).

Nedensel olarak 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan hürriyetçi düşüncelerden etkilenen azınlıkları tatmin etmek, yenilikçi padişahların iradesiyle başlayan ve süren reformları taçlandırmak üzere ilan edilmiş Tanzimat Fermanı, ne kadar yabancı ülkelerin etkisiyle daha erkene çekilmişse de, iç dinamiklerin bir ürünüdür diye düşünmekteyiz. Şekil olarak bakıldığında, Batılı tarzda hukuki güvencesi olmayan tek taraflı irade kısıtlaması (auto-limitation) yani berat niteliğindedir. Tabandan yükselen bir hareket olmayıp tepeden inme şekilde ilan edilmiştir.

2.2. 1856 Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı Türk devlet geleneğinde anayasal gelişmeler açısından çok önemli bir dönüm noktası olsa da, zayıf Osmanlı'nın iç meselelerine daha çok karışmak isteyen yabancı ülkelere de dayanak olmuştur. Bu fermanla başlayan Tanzimat Dönemi'nde yabancı ülkeler kendilerini adeta Osmanlı gayrimüslimlerinin koruyucusu ilan etmiş ve sürekli olarak Osmanlı iç işlerine müdahale eder duruma gelmişlerdir. Tanzimat Fermanı'nda tüm Osmanlı vatandaşlarına tüm yasalar karşısında eşitlik verilmemişti. Bu da gayrimüslimlerin gönlünü almak isteyen devlet yöneticilerini dış ilişkilerde zor durumlara sokuyordu. Nitekim Osmanlı'da sayıları milyonları bulan Ortodoksların savunuculuğunu üstlenen Rusya rahatsızlığını sık sık dile getiriyordu (Mumcu ve Küzeci, 2012:159). Sonunda Osmanlı-Rus harbi patlak verdi ve bu durum karşısında İngiltere ve Fransa güç dengelerini gözetmek için Osmanlı yanında yer aldılar. Kırım Savaşı olarak adlandırılan bu savaş sonrası Rusya yenilmiş ve Osmanlı iç işlerine karışmama sözü vermiştir. Bu savaşta Osmanlı'nın yanında yer alan İngiliz ve Fransızlar Osmanlı'nın Avrupalı devletler ailesine katılmasını istiyorlardı. Fakat tek bir şartla: Osmanlı'nın "medeni rüştünü" ispat etmesi gerekiyordu (Kapani, 2013:98). 1856 Paris Konferansı öncesinde Osmanlı'yı Ruslar'a karşı savunmanın bedeli olarak bu devletler hıristiyan azınlıklara tanınacak yeni haklar bekliyorlardı. Bu şartlar altında 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiş oldu (Tanör, 2004:95). Islahat Fermanı; Tanzimat Fermanı'ndan onyediy yıl sonra onun tamamlayıcısı ve açıklayıcısı olarak ortaya konuldu (Kongar, 2002:66). Islahat Fermanı'nın ana hedefi gayrimüslim uyruklara müslüman uyruklarla her açıdan eşitlik sağlamaktı (Tanör, 2004:96). Ferman, ana amacı olan müslim-gayrimüslim eşitliğinin yanı sıra bazı birey haklarını da teminat altına almaktaydı. En başta Tanzimat'la getirilen can, mal, namus korunması hususundaki temel prensip tekrar altı çizilerek belirtilmiştir. Ezizyet, işkence ve cismani cezalar yasaklanmıştır. Duruşmaların açıklığı ve eğitim hürriyeti kavramları vurgulanmıştır. Kişi hak ve güvenceleriyle ilgili bu maddeler haricinde Ferman'da mali, idari ve adli alanlarda da oldukça geniş ıslahat tedbirleri ilan edilmekteydi (Kapani, 2013:100).

Islahat Fermanı'nı nedensellik açısından incelediğimizde çok da farklı açılardan bakmaya gerek kalmayacak şekilde açık olarak görülür ki Ferman yabancı ülkelerin baskısıyla ve doğrudan dayatmasıyla ilan edilmiştir (Kapani, 2013:98). Fakat bu Ferman'la getirilecek

yeniliklerin dış baskı sonucu ortaya çıkmadığını ispatlaması için padişaha imkan da verilmiş ve bir uluslar arası anlaşma değil de Ferman şeklinde yayınlanmasına izin verilmiştir. İngiliz, Fransız elçiler Ali Paşa ile beraber ilan edilecek Ferman'ın esaslarını belirlemişlerdir (Tanör, 2004,95-96).

Açık şekilde görülmektedir ki, Islahat Fermanı 1839'dan sonra Osmanlı iç işlerine daha rahat karışan yabancı ülkelerin baskısı sonucu ortaya çıkmış bir metindir. Nedensel açıdan Tanzimat Fermanı'ndan çok net şekilde ayrılan bu Ferman'ın, şeklen incelendiğinde tıpkı Tanzimat gibi bir berat niteliğinde olduğu görülmektedir. Yine bir büyük, bağımsız irade kendiliğinden vatandaşlarına yeni haklar ve güvenceler getirmiştir.

2.3. 1876 I.Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi

1839'da başlayan Tanzimat Dönemi'nin kendi aydın kesimini yaratması kaçınılmaz bir durumdu. Zira bu dönemde yurt dışına birçok insan gönderildi, bu kişiler oradaki sosyal, siyasi alanları inceleyip tecrübe edindiler. Osmanlı'ya geri döndüklerinde ise artık "hürriyet" kelimesini açıkça telaffuz eden bir grup oluşmuştu. Bu kültürel uyanmayla beraber anayasa kavramının önemi anlaşılmaya başlanmış ve yurttaşların hükümdarla birlikte yönetimde söz sahibi olması fikri ortaya çıkmıştı. İşte bu görüşlere bağlı olan kişilere "Yeni Osmanlılar" ya da "Genç Osmanlılar" denmiştir. Genç Osmanlılar cumhuriyet istemiyor, hükümdarla halk arasında yönetimde yetki paylaşımı sayılan "meşruti monarşi" kurmaya çalışıyorlardı. Fakat giderek gelişen bu hareket padişah Abdülaziz'i korkutmuştur. Bu nedenle Genç Osmanlılar baskı altında kalmış ve çalışmalarını çok açık şekilde yürütememişlerdir. Bu şekilde Türk tarihinde ilk defa modern anlamda bir hürriyet mücadelesi başlamıştır (Mumcu ve Küzeci, 2012:161-162). Mücadelenin fikri öncüsü sayılabilecek Şinasi'nin izinden yürüyen Genç Osmanlılar, açıkça mutlaki rejime karşı çıkmakta ve daha önce ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı eksik ve samimiyezsiz bulmaktaydılar. Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimler bu görüşün en önemli temsilcileriydi. Belli bir siyasi doktrinleri olmamalarına karşın, hepsinin ortak paydasının iktidarı sınırlamak olduğu görülmektedir (Kapani, 2013:101-102).

Abdülaziz döneminin ekonomik ve siyasi başarısızlıkları, Genç Osmanlılar'ın eylemleriyle de birleşince ve 1876 yılında büyük bir dış bunalım da çıkınca Abdülaziz asker ve sivil bürokrasinin önde gelenlerince tahttan indirildi. Yerine getirilen V. Murat aydın düşünceli bir kişi olup aynı zamanda da Meşrutiyet rejimine olumlu bakmaktaydı. Fakat Abdülaziz'in şüpheli şekilde ölümü üzerine akıl sağlığını kaybetmesi nedeniyle tahttan indirildi ve yerine yine meşruti yönetim taraftarı görünen veliaht Abdülhamit getirildi. Tahta geçmeden önce anayasa ilanının ve meşruti yönetimin sözünü veren Abdülhamit, tahta çıktığı sene olan 1876'da ilk Türk Anayasası'nı ilan etti. Böylece II. Mahmut döneminden beri süregelen yenilikçi hareketler belirli bir aşamaya ulaşmış bulunmaktaydı (Mumcu ve Küzeci, 2012:164). 23 Aralık

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi çok kısa bir süre içinde genişçe bir heyet tarafından ortaya çıkarılmıştır. Genç Osmanlılar'ın siyasi önder olarak gördükleri Mithat Paşa ve ayrıca Cevdet Paşa da kuruldaydı. Hazırlık sürecinde bu iki paşa çokça tartışma yaşamıştır. Cevdet Paşa, hazırlanan anayasanın yazılı bir metin olmasından çok, İngiltere'deki gibi, ruh ve ananeye sahip hukuki bir toplumsal düzen yaratmasını istiyordu. Mithat Paşa ise "anayasa hemen çıksın da nasıl çıkarsa çıksın" düşüncesindeydi. Nitekim Anayasa Mithat Paşa'nın istediği gibi hızla hazırlanmış ve bu yüzden ortaya çıkan metin çağdaşlarıyla denk ve beklenen bir anayasa olmamıştır. Teminat altına alınmayan bireysel hürriyetler ve korunma haklarının eksikliğinin ilk kurbanı da yine kendisi olmuş, padişahça sürgün edilmiştir (Ortaylı, 2012:130-131). Mithat Paşa'nın bu acelesinin sebebi, o sıralar toplanacak olan Tersane Konferansı'ndan çıkabilecek olumsuz sonuçları engelleyebilecek bir metin ortaya koymak istemesi olmuştur (Tanör, 2004:132).

Türk toplumunun ilk yazılı anayasası olması bakımından 1876 Kanun-i Esasi tarihte bir dönüm noktası sayılabilmektedir. Kişi hak ve hürriyetleri ilk kez klasik esaslara uygun şekilde oldukça geniş bir liste şeklinde bu anayasada yer almıştır. Kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, basın hürriyeti, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, eğitim hürriyeti, kanun önünde eşitlik, devlet hizmetine alınmada eşitlik, mülkiyet hakkı, angarya ve işkencenin yasaklanması, tabii hakim ilkesi ve kanunsuz vergi konamayacağı ilkesi Kanun-i Esasi'nin içinde barındırdığı hak ve hürriyetlerdir. Her ne kadar bu ilkeler, çağdaşlarıyla denk gibi görünse de, anayasa anlamında asla tatmin edici değildir. Çünkü bu haklar bir güvence altına alınmamıştır. Güvencesizlik 1876 Kanun-i Esasi'nin en karakteristik özelliği sayılabilir. Dahası padişah anayasada sorumsuz ve kutsal addedilmiştir. Kurulan mekanizma, anayasal ve demokratik bir sistemin işlemesi için kesinlikle uygun değildi. Demokratik yollarla seçilen ve Meclis-i Mebusan'a giren vekillerin yaptıkları çalışmalar, seçilmemiş fakat padişahça atanmış idari organlarca engellenebilmekteydi. Bu şekilde işleyen bir sistemin, istenildiği gibi padişahın yetkilerine bir sınırlandırma getirdiği ileri sürülemez (Kapani, 2013:103). Belki 1876 Kanun-i Esasi şekil olarak mutlak monarşinin sonu demekti fakat buna rağmen padişah öteden beri süregelen üstün iktidarını da devam ettirmektedir. Padişah hem merkezi güç hem de mukaddes ve sorumsuzdur. Üstelik bu ayrıcalıklı konum artık bir de anayasayla taçlanmıştı (Tanör, 2004:144). Padişah, anayasanın kendisine dayanarak, gerekli durumlarda meclisi dağıtma ve anayasayı askıya alma yetkisine sahipti. Nitekim Kanun-i Esasi'nin ilanından iki yıl geçmeden, sultan Abdülhamit bu büyük yetkileri kullanarak, olağanüstü durum ve halkın ehliyetsizliğini bahane ederek anayasayı yürürlükten kaldırmıştır. Gerçi anayasa ilga edilmemiş ve meşrutî rejim resmen kaldırılmamıştır fakat Meclis-i Mebusan süresiz olarak dağıtılmıştır. Bu olaydan sonra ülke otuzbir yıl sürecek koyu bir despotizme gömülmüştür (Kapani, 2013:104).

1876 Kanun-i Esasi'nin ortaya çıkış sürecini incelediğimizde görmekteyiz ki, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç devletin içinde belirli bir aydın kesimin oluşmasına zemin hazırlamış ve bu kesim Batılı anlamda hürriyet düşüncesini en nihayetinde 1876'da siyasi otoriteye kabul ettirmiştir. Bu bilgiler ışığında olaylara baktığımızda, Kanun-i Esasi'nin nedensel olarak ortaya çıkışında, dış ülkelerin baskılarından çok iç dinamiklerin etkisini görmekteyiz. Bu iç dinamikler sonuç olarak iyisiyle ve kötüsüyle bir meşrutî rejim kurulmasını sağlamış ve ilk yazılı Türk Anayasası'nın oluşmasına vesile olmuşlardır. Kanun-i Esasi ve I. Meşrutîyet'in başlangıcına şeklen bakacak olursak, içeriğinde padişahı koruyan özel maddelerin olması, anayasayı hazırlayan komisyonun padişahça atanması, ve güvence eksikliği göze çarpmaktadır. Bu nedenle her ne kadar elit bir tabanın zorlamasıyla ortaya çıksa da şeklen, padişahın ağırlığını hissettirmeyi başardığı bir "Ferman Anayasa" olarak tepeden indiği kanaatindeyiz.

2.4. 1908 II. Meşrutîyet Dönemi

Kanun-i Esasi'nin Sultan Abdülhamit tarafından askıya alınması ve meclisin dağıtılmasından sonra Osmanlı'nın otuzbir yıllık "istibdat" rejimiyle yönetilmesi hem halk hem de gittikçe genişleyen özgürlükçü kesimi oldukça rahatsız etmekteydi. II. Abdülhamit Genç Osmanlılar'ın yaktığı hürriyet ateşini söndürememiş, onların başlattığı bu hareketi Jön Türkler olarak adlandırılan kesim daha kapsamlı ve etkin şekilde devam ettirmiştir. Jön Türkler'in gerek fikir gerekse de eylem yönünden daha güçlü olduğu söylenebilir. Nitekim gittikçe yayılan ve kök salan bu hareket ordunun da desteğiyle 1908 yılında Abdülhamit'i Anayasa'yı tekrar ilan etmek zorunda bırakmıştır. Burada II. Meşrutîyet'in önemli bir yönüne parmak basmak gerekir; Osmanlı Devleti'nde liberal yöndeki reformlara yepyeni bir unsur katılmıştır: Halk. Sayı ve nicelik bakımından bu unsurun sınırlılık derecesi ne olursa olsun, önemli olan 1908 hareketi ilk defa aşağıdan yukarıya bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Kapani, 2013:104-105).

23 Temmuz 1908'de Parlamento'nun tekrardan toplanması ve II. Meşrutîyet'in fiilen hayata geçmesinin ardından istibdat dönemi boyunca fikir ve eylemleriyle gittikçe güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde dışarıdan da olsa söz sahibi olmaya başlamıştır. 13 Nisan (eski takvime göre 31 Mart) 1909'da meşhur İstanbul Ayaklanması çıkmış ve gerici niteliği olan bu ayaklanmayı bastırmak için Selanik'ten gelen Hareket Ordusu önce isyanı bastırmış ve daha sonra bu ordunun komutanlarının yönlendirmesiyle Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2012:173). 1876 Kanun-i Esasi'si II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra önce 1909'da sonra da 1912, 1914, 1916 yıllarında toplam sekiz kere değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin en kapsamlı olanı ilki yani 1909 yılında yapılmış olandır. Kanun-i Esasi temelden değişikliklere uğramış ve böylece Türk tarihinde ilk kez gerçek anayasal rejim kurulmuştur. Daha sonraki değişikliklerde, 1909'dakilerin getirdiği olumlu hükümlerin geriye doğru döndürüldüğü görülmektedir (Mumcu ve Küzeci, 2012:174).

II. Meşrutiyet'in Türk devlet geleneğinde anayasal gelişmeler açısından köklü ve güçlü bir değişim olmasının yanı sıra, kansız ve barışçıl bir şekilde gerçekleşmiş olması da dikkat çeken bir husustur. Hiç şüphesiz burada Abdülhamit'in esnek tutumunun önemi büyüktür. Bu sayede, baskıcı yönetime karşı mücadele sonucu meşruti rejime geçiş bir uzlaşmayla olabilmıştır (Tanör, 2004:177). II. Meşrutiyet'in en belirgin getirilerine değinecek olursak, kişilere toplanma ve dernek kurma hürriyeti verilmesi, istibdat döneminin meşhur sansürü ortadan kaldırılması ve padişahın keyfi olarak sürgün etme hakkının elinden alınması, yasama ve yürütme arasında denge getirilmesi ve yürütmenin denetimi, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması göze çarpmaktadır (Kapani, 2013:105). Ayrıca 1909 anayasal değişiklikleriyle meclis yani halk iradesi padişaha karşı güçlenmiş, hakimiyet-i milliye kavramı anayasal zemine kavuşmuş, ve nispeten demokratik bir rejime geçilmiştir (Çalen, 2012:139).

Uzun süren bir despotizmden kurtulmanın ve II. Meşrutiyet'in verdiği sevinç çok uzun sürmemiştir. Değiştirilen ve yenilenen anayasayla gelen hak ve hürriyetlerin kağıt üzerinde kaldığı ve bir yıl bile geçmeden askıya alındığı görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin bu uzun süreçte elde edilen kazanımları birer birer baltaladığı, çıkan yayınların birden bire azaldığı, fikre karşı silah kullanıldığı bir dönem başlamıştır. I. Meşrutiyet'in hemen başında Anayasa'yı yürürlükten kaldırıp meclisi dağıtan Padişah "halkın ehliyetsizliğini" bahane göstermiş, buna karşı mücadele eden ve hürriyetleri tekrar kazanansa İttihat ve Terakki liderleri olmuştur. İşin ilginç yanı aynı İttihatçılar, iktidarı ele geçirdikten sonra bir zamanlar karşısında durdukları Padişah'ın söylediklerinin hemen hemen aynısını tekrar etmiş ve "memleket hürriyet ve meşrutiyetle yönetilme kabiliyetinden mahrumdur" demişlerdir (Yalçın'dan aktaran Kapani, 2013:106).

Ortaya çıkışı yönünden nedensel olarak incelendiğinde II. Meşrutiyet hareketinin çok büyük oranda iç güçlerin fikir ve eylemlerinin bir ürünü olduğu görülmektedir. Tanör'e göre bu iç güçler aynı zamanda dış etkilerden ülkeyi koruma içgüdüsüyle de hareket ettikleri için (2004:178) bir nebze dış etkiden söz etmek mümkündür. Fakat sonuç olarak bu hareketin nedeni daha önce hürriyeti bir damla da olsa tatmış ve sonrasında uzun bir süre despotizmle yönetilmiş bir toplumun artık sabrının kalmamasıdır. Şekil olarak bakıldığında belki de tabandan geldiğine bu kadar kesin hüküm verilebilecek bir anayasal hareket Türk toplumunda daha önce ve sonra görülmemiştir. Her ne kadar Mumcu ve Küzeci halkın hürriyeti yaşayan bir şahıs sandığını, anlamını doğru düzgün bilmediklerini ve padişaha anayasayı tekrar kabul ettirenlerin onlardan ayrı bir kesim olduğunu (2012:172) söyleseler de Kapani'nin belirttiği durum (2013:104-105), otuzbir yıllık bir ağır baskı yönetiminden bıkanların sadece elit kesim olmadığıdır. Bu elit kesimin istibdattan bıkmış halk tarafından desteklendiğini ve II. Meşrutiyet sonrası halkın sevinç içinde sokaklara döküldüğünü göz önüne almak gerekmektedir. Ayrıca Tanör'e göre de II. Meşrutiyet bir saray darbesi değil, genişçe bir toplumsal tabana oturan bir hareket, hatta bir

halk ayaklanmasıdır. Bu hareket yalnız genişçe bir temele dayanmakla kalmamakta, kadro ve kitle dayanaklarını orta sınıflarda bulmaktadır (2004:177). Tüm bu bilgileri göz önüne alırsak, hareketin şeklen geniş bir tabandan geldiğini söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. 1839'dan 1909'a kadar olan süreç, Türk Anayasal Hareketleri olarak eksileri ve artılarıyla tarihe geçmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ndeki Anayasal Hareket için, şüphesiz ki bu dönemde edinilmiş tecrübelerin değeri büyük olmuştur.

3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Anayasal Gelişmeleri

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, devletin kurucuları ve fikir adamları kökleri Tanzimat Dönemi'ne hatta Fransız Devrimi'ne kadar indirilebilecek bir hürriyetçilik düşüncesiyle iş başına gelmişlerdir. Uzun süren savaşlar ve dış baskılara rağmen çok önceden ateşlenmiş anayasacılık meşalesini söndürmeden taşımış ve bugünün Türkiye'sinin insan hakları ve demokrasi açısından olduğu yere gelmesinin önünü açacak temel anayasal hareketleri hayata geçirmişlerdir.

3.1. 1921 Anayasası

Bundan tam doksanbir yıl önce, 20 Ocak 1921 tarihinde modern Türkiye'nin ilk anayasası Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yürürlüğe konuldu. İlginç bir uzlaşma ile 1876 Kanun-i Esasi'si ile aynı anda yürürlükte kalacaktı. Uygulamaya bakıldığında meşruti monarşinin anayasası olan Kanun-i Esasi'ye riayet etmek mümkün değildi. Aslında daha çok manevi bir bağlılığı temsil eden bu durum, Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti (Ortaylı, 2012:126-127). Bugün dünyada demokrasinin güvencesi olarak görünen “güçler ayrılığı ilkesi” 23 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nda görülmemekte, tam tersi bir durum “güçler birliği ilkesi” anayasal zemine oturtulmaktadır. Yasama, yürütme meclisin elinde toplanmıştır. Meclisin başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanı konumundadır. Bakanlıklara Meclis'in seçtiği kişiler getirilmekte ve bu kişiler meclisin vekili olarak hükümet işlerini yürütmektedir. O dönem şartlarında bu doğru bir düşüncedir. Zira ülkenin içinde bulunduğu işgal hali, karar ve icraat mekanizmalarının yavaşlığını kaldırır bir durumda değildi (Mumcu ve Küzeci, 2012:181). Başka bir açıdan meseleye bakılacak olursa, Mustafa Kemal'in devlet işlerinin yürütülmesi için “hükümet teşkili” fikrine sıcak bakmayan meclis üyelerinin düşüncelerinin “şuanki durum zaten geçici, saltanat ve hilafet kurtarılınca eski rejim tekrar işleyişine kavuşacak, bu yüzden yürütme işlerini şimdilik encümenler icra etsin, kalıcı organlar oluşturmaya gerek yok” şeklinde olduğu görülmektedir (Tanör, 2004:236). Tüm bunlarla birlikte 1921 Anayasası'nın çok önemli bir özelliği daha bulunmaktadır. Anayasanın 1. maddesi: “Hakimiyet, bila kaydüşart milletindir.” Bu çok önemlidir, zira bu prensip yeni idi. Türk siyasi tarihinde ilk defa olmak üzere millet egemenliği ifade ediliyordu. Bunu anlatmak için “idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” hükmü anayasaya konmuştur. Doğrudan demokrasi imkanı olmadığı için, devletin ne tarzda

yönetileceğini belirten esaslar da Anayasa'da yer almıştır. Konvansiyonel bir sistem uygulanacaktır. 3. maddede “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” denmiştir (Esen, 1968:37).

Modern Türkiye'nin ilk anayasası olması ve milli iradeyi vurgulayan ilk Türk siyasi metni olması açısından 1921 Anayasası'nın önemli bir yeri vardır. 1921 Anayasası her ne kadar kısa bir anayasa olsa da bu kısalığını kat kat aşan bir öneme, önce ve sonraya sahiptir (Tanör, 2004:225).

Ortaya çıkma nedenlerine göz atacak olursak dış baskılar olmaksızın tamamen iç dinamikler iradesiyle ortaya konulduğu görülmektedir. Fakat burada ilginç bir ikilem söz konusudur; bu anayasayı oluşturan meclisin bir kısmı, ülkenin içinde bulunduğu vaziyetten kurtulana ve saltanatın yeniden ihyasına kadar her şeyin derli toplu yürümesini istediklerinden, bir kısmı da aslında yeni bir ülkenin temellerini atmanın bilinciyle bu metne hayat vermişlerdir. Bu iki farklı amacın ortak hareketinin sonucu olarak 1921 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Şekil olarak incelendiğinde, halkın yeni bir anayasal harekete katılamayacak kadar yorgun ve bıkkın olduğu bir dönemde elit bir kesim tarafından yapılan bu Anayasa'nın tepeden inme şeklinde olduğu söylenebilir.

3.2. 1924 Anayasası

1921 Anayasası olağanüstü koşullarda ortaya çıkan eksik ve yetersiz bir metindi. Ülkenin içinde bulunduğu zor dönemden başarıyla geçildikten sonra vatandaşların konumlarını ve haklarını belirleyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı. Ayrıca iki anayasalı duruma da artık son verilmeliydi. Bu bağlamda Meclis, yeni devletin yeni anayasasını yapma göreviyle karşı karşıyaydı (Tanör, 2004:290). Bu süreçte tıpkı 1921 Anayasası'nda olduğu gibi 1924 Anayasası da hukukçu otoriteler fazla muhalefetle karşılaşmadan hazırlanmıştır (Ortaylı, 2012:132). 1924 Anayasası'nın gerekliliği, saltanatın kaldırılmasından sonra rejimin bilimsel adını koyma tartışmalarıyla başlamıştır. Saltanattan sonra hala yürürlükte olan Hilafet kurumu nedeniyle olsun, çeşitli siyasal tartışmalar nedeniyle olsun meclis hükümeti sistemi artık işleyemez hale gelmiştir. Bu kargaşanın bertaraf edilmesi ancak devlet şeklinin belirtilmesi ile mümkün görünmekteydi. Nitekim 1923 Ekim ayında çıkan bir siyasal bunalım, rejim kadrosunu harekete geçirmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin açıklanması yoluna gidilmiştir. Böylece devlet başkanı sorunu çözülmüş, o güne kadar “cumhuriyet” sayılan rejimin de adı konmuş oluyordu. Fakat Kanun-i Esasi'nin daha önce kaldırılması ve ortaya çıkan boşluklar ayrıca 1921 Anayasası'nın da artık yamalı bohça haline gelmiş olması nedeniyle yeni bir anayasanın şart olduğu artık iyiden iyiye belirginleşmiştir. Bu süreç sonunda yapılan hazırlıklarla 20 Nisan 1924'te 1961 yılına kadar yürürlükte kalacak olan yeni anayasa kabul edilmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2012:185). 1924 Anayasası hak ve hürriyetler bağlamında eksikleri olmuş olsa da o dönem içerisinde geçmişteki hürriyetçi hareketlere ve dünyaya yabancı

kalmamıştır. Hürriyetin tanımı doğrudan doğruya 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyanamesi'nden alınmadır: “Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufla bulunmaktır. Hukuku tabiyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyetidir” (Kapani, 2013:109-110). Ayrıca yeni yapılan Anayasa'nın üstünlüğünü belirten maddeler de eklenmiştir: “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz” (Çiçek, 2005:80). Yapılacak tüm yasaların anayasaya uygun olması şartı 103. madde ile getirilmiş, 1. maddenin değiştirilmesini hatta değişiklik teklifini dahi yasaklayan 102. maddesi ile de çağdaş devletin anayasal güvencelere verdiği önem vurgulanmıştır (Akın, 2006:7).

1924 Anayasası için getirilebilecek bir eleştiri şu olabilir; 1921'de savaş hali vardı ve demokratik kurumlara yeterli altyapı sağlanamadı, peki 1924'te neden çok sesli bir demokrasi hayata geçmedi? Bu soruya cevap verirken şunu unutmamak gerekir ki, nasıl 1921 bir nevi acil durum anayasası idiyse, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da demokratik rejime hazırlık sağlayan bir metindir. İktidar güçlerini mecliste toplayan bir sistem, savaş sonrası yapılacak devrimler için en uygun zemini hazırlamaktaydı. Kaldı ki 1924 Anayasası'nı hazırlayan devrimci iktidarın asıl sorunu çoğulcu demokrasi değil, köklü yeniliklerle toplum ve devletin çağdaşlaştırılmasıydı. Meclisin karar ve yasalarının hızlıca yerine getirileceği, hukuk engellerine çarpmayacağı bir düzen oluşturmak devrimci kadroların esas amacıydı. İşte 1924 Anayasası böyle bir ortamı sağlamıştır (Tanör, 2004:328-329).

1924 Anayasası tıpkı bir önceki anayasa gibi dış güçlerden bağımsız şekilde iç dinamiklerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tanör'ün de belirttiği gibi bu anayasayı yaratan dinamikler yerli ve ulusaldır, herhangi bir dış güce ödün vermek için yapılmış değildir (2004:328). Bir önceki anayasanın hem eksikliği hem de yetersizliği nedeniyle, biten savaş ardından asıl devrimleri hayata geçirebilmek için uygun zemin yaratma çabalarının bir sonucudur. Şekilsel olarak bakılırsa, halk tarafından desteklenmiş ve seçilmiş devrimci kadronun eseri olsa da, tepeden inen bir metindir diye düşünmekteyiz. Çünkü o döneme kadar II. Abdülhamit'in de, daha sonra İttihatçıların da “halk hürriyetle idare edilme ehliyetine sahip değil” sözlerinde gerçeklik payı olduğu doğrudur. İşte burada da cumhuriyetin devrimci kadrosunun farkı ortaya çıkmaktadır. Belki de son kez olmak şartıyla tepeden inen bir anayasa yapılmış, fakat aynı zamanda halka demokrasiyi anlatma, eğitim seviyesini yükseltme, bilinçlendirme yani hürriyetle idareye ehliyet kazandırma bir görev olarak addedilmiştir. 1924 Anayasası'nın “Halk için, halk adına tepeden inen” bir şekli olduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir.

3.3. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri bir müdahale yaparak yönetime el koymuş ve Demokrat Parti iktidarını sonlandırmıştır. 1950'de ilk gerçek çoğulcu demokrasiye

geçildiğinde 1924 Anayasası'nın eksikleri net şekilde ortaya çıkmıştır. İktidara gelen Demokrat Parti, önce hürriyetler açısından güzel adımlar atmıştır. Mesela dönemin basın kanunu, dünyanın en ileri örneklerinden biridir. Fakat sonra “sivil darbe” denilecek kadar sertleşen DP tutumu, muhalefete, karşı görüşlere tahammül göstermez noktalara ulaşmıştır. Nihayetinde ordu, DP Hükümeti'nin kendi yandaşlarına ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmesi, demokrasiden sapmış olması ve Atatürk devrimlerinden ödün vermesini sebep göstererek yönetime el koymuştur (Kongar, 2002:156). Ordunun bu müdahalesinden evvel bizzat DP iktidarı tarafından siyasal arenaya itildiğini görmekteyiz. Menderes Hükümeti muhalefetin yurt gezilerini engellemede ordudan yararlanması ve 28 Nisan öğrenci hareketi üzerine sıkıyönetim ilan etmesi silahlı güçleri iyice siyasal ortama sokmuştu. Öğrenci hareketlerinin tırmandığı gergin ortamda orta rütbeli bir grup subay, sonunda yönetime el koymuştur (Tanör, 2004:365-366). 1960 müdahalesine “Albaylar Darbesi” denmesinin nedeni de budur.

Bir ilk olarak, 1960 müdahalesinden sonra tek amacı yeni bir anayasa yapmak olan Temsilciler Meclisi kurulmuştur. Bu meclisin özelliği tek bir siyasi parti dışında (Demokrat Parti) ülkedeki tüm idari bölümlerin, meslek kuruluşlarının ve siyasal partilerin seçtiği üyelerden oluşmasıdır. Öte yandan halk tarafından seçilmediği halde iktidarı Milli Birlik Komitesi'nin elde tuttuğu düşünüldüğünde, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'in 1921 ve 1924 Anayasaları'nı yapan TBMM gibi doğrudan halkı temsil ettiği söylenemez. Şu da belirtilmelidir ki; Temsilciler Meclisi bu anayasayı hazırlarken serbest, özgür ve düzeyli bir çalışma yürütmüştür (Mumcu ve Küzeci, 2012:198).

1961 Anayasası'nın hak ve hürriyetler açısından cumhuriyet tarihimizdeki en ileri anayasa olduğunu söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. DP iktidarı sırasında gasp edilen haklar, güvencelerle birlikte tekrar halka verilmiştir. Fakat daha sonra 1965'te iktidara gelen Adalet Partisi, özellikle yeni Anayasa'nın güvencesiyle devam eden öğrenci gösterilerinden yakınıyor ve Anayasa'yı suçluyordu. Adalet Partisi ayrıca yetki eksikliğinden de şikayet ediyordu. Örneğin hükümet hukuksal bir gerekçe göstermeden anayasa güvencesindeki yüksek memurları görevlerinden alamıyordu. Böylece Adalet Partisi ile 1961 Anayasası'nın yarattığı ya da güçlendirdiği kurumlar arasında sürtüşmeler başladı. Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu bu kurumlar arasındaydı. Adalet Partisi gücünü sınırlayan bu yeni yapıya ayak uydurmakta zorlanıyordu. (Kongar, 2002:166). Artan bu gerilim ortamında Adalet Partisi kamuoyunu temel hak ve hürriyetleri kısıtlayacak ve hükümet gücünü artıracak anayasa değişikliğine inandırmaya çalışıyordu. Fakat önlerinde bir Menderes örneği vardı. Dolayısıyla öğrencilere karşı DP iktidarı gibi baskı uygulamaktan çekinmişler fakat bununla beraber “gerici” “dinci” ve “gelenekçi-liberal” grupların tepkisini desteklemişlerdir (Kongar, 2002:167). Bu noktada hükümetin öğrenci eylemlerine karşı karşıt grupları desteklemesi ve “ülkücüler” adı altında ortaya çıkan gruptan yana tavır takınması ile şiddet eylemleri çok büyük boyutlara

ulaştı. Adalet Partisi şiddet eylemlerini anayasaya karşı oluşturduğu muhalif tutumda dayanak noktası olarak kullanmaya çalışmaktaydı (Ayan, 2007:4). Tam da bu durumda “12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanı tarafından imzalanan bir muhtıra, Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis başkanlarına verildi” (Kongar, 2002:170). Böylece 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu demokratik düzen on yıllık bir süreç sonunda 12 Mart Muhtırası olarak bilinen müdahale ile sona ermiş oluyordu (Kapani, 2013:128).

1961 Anayasası’nın ortaya çıkış nedenlerini inceleyecek olursak, çok partili hayata geçiş sonucunda 1924 Anayasası’nın denetim eksikliğinin ortaya çıkardığı sonuçları görürüz. Bir iktidarın diktatörlüğe doğru kaymasına karşın, 1924 Anayasası bir önlem almamıştır. Nitekim Demokrat Parti döneminde yaşanan, demokrasi bağlamında geriye doğru gidiş, Cumhuriyet Devrimleri’ni sahiplenen ve koruyucusu olarak kendini gören silahlı kuvvetlerce durdurulmuştur. Bakıldığında yine ülke içi dinamiklerce yapılan bu müdahale, iktidarı bağlayıcı ve denetleyici mekanizmalar kuran bir anayasa ile sonuçlanmıştır. Şekil olarak bakıldığında, Temsilciler Meclisi’nin bazı olumlu özelliklerini çalışmamızda vermiş olmamıza ve ortaya çıkan Anayasa’nın halk tarafından oylanıp yürürlüğe girmesine rağmen bir Askeri Müdahale sonrası yapılan Anayasa, ne kadar özgürlükçü içeriğe sahip olursa olsun, tepeden inme bir şekle sahip olacaktır diye düşünmekteyiz.

3.4. 1982 Anayasası

Uzun tartışma ve görüş birliği neticesinde ortaya çıkan 1961 Anayasası, bu açıdan 1980 Askeri Müdahalesi’ni yapanlarca taklit edilmeye çalışılmıştır. Fakat bir önceki anayasa yaratma çalışmalarını taklit etmek isteyen 1980 yönetimi o derece geniş bir tartışma ortamı hazırlamamıştır. Mecliste ve asıl önemlisi komisyonda bulunan muhalefet, olması gereken tarzda bir muhalefet değildi. Yalnızca bazı üyelerin kimi çıkışlarıyla sınırlı kalan bir tartışma ortamında hazırlanmış bir metin olması 1982 Anayasası’nın karakteristik özelliklerindedir (Ortaylı, 2012:133).

Toplumdaki sağ ve sol geriliminin büyük boyutlara vardığı bir dönemde yapılan 1980 Askeri Müdahalesi’nin, kendinden önce “demokrasi ve hürriyetleri koruma” adına yapılan müdahaleden tamamen farklı ve zıt yönde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yapılan anayasada 1961 Anayasası ile getirilen mekanizmalar neredeyse tamamen kısıtlanmış ve sınırlanmıştır. Bu sınırlamaların nedeni olarak “toplumu aşırı politize olmaktan çıkarmak” gösterilmekteydi. Yeni Anayasa ile birlikte özel olarak valilerin ve genel olarak da merkezi idarenin yetkileri çok artırılmıştır. Böylece kişisel hak ve hürriyetlerin kullanımı açısından ciddi denetimler hayata geçirilmiştir (Kongar, 2002:199). Bölümün başında da belirttiğimiz üzere, 1982 Anayasası’nı yapanlar 1961 Anayasası’nın oluşum sürecini ve temel ilkelerini esas almışlardır. Fakat tabii ki yeni yapılacak anayasada model alınan eski anayasa aynen

benimsenemez. Egemenlik anlayışı olarak 1961'in tamamen aynısı olan 1982 Anayasası "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Türk milleti egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetki organları eliyle kullanır" maddesini aynen içinde barındırmaktadır. Fakat yapılan köklü değişikliklerle yürütme halka karşı oldukça güçlendirilmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2012:223). Muhalefetleyen demokrasi ve insan hakları savunuculuğu yapan fakat iktidara geldiğinde tersi icraatları hayata geçiren Demokrat Parti'ye tepki olarak 1961 Anayasası'nın getirdiği hürriyetçi ve demokratik yapının 1982 Anayasası'nda törpülendiğini görmekteyiz. 1982 Anayasası'nın 12. maddesinin 2. fıkrasında "temel hak ve hürriyetler kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder" denilerek "kişi sahip olduğu hak ve hürriyetleri kendi iradesi doğrultusunda kullanırken bu ödev ve sorumlulukları da göz önünde bulundurmaya zorundadır" ifadesi ile hak ve hürriyetlerin olduğu yerde yerine getirilmesi gereken ödevlerin de olduğu belirtilmiş ve hak ve hürriyetlerin kullanımı bu şarta bağlanmıştır (Ayan, 2007:21). Belki daha belirgin bir değişiklik olarak 1961 Anayasası'ndaki "insan haklarına dayalı devlet" kavramı yerine "insan haklarına saygılı devlet" kavramı gelmiştir ki (Ayan, 2007:20), bu değişiklik bu Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra birey üzerinde merkezi otoritenin gücünü göstermek için yeterlidir diye düşünmekteyiz. Çünkü insan haklarına dayalı devletin bireye karşı sınırlarını evrensel insan hakları çizerken, saygılı devletin sınırlarını ancak yönetenlerin saygı anlayışı çizecektir.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve hürriyetlerin kullanımı sırasında aşırıya kaçılması hatta anayasa ihlalleri yapılması sonucu gelinen gerilim ortamının doğurduğu nihai sonuçtur denilebilir. İlk sinyalinin 12 Mart 1971'de verildiği bu müdahale, siyasal iktidarın da çözüm üretmek yerine Anayasa'yı şikayet ederek gruplaşmaları desteklemesi üzerine gerçekleşmiştir. Sonuç olarak 1961'de elde edilen birçok hak ve hürriyet toplumdaki geri alınmış, yürütme güçlendirilmiştir. Şekil olarak bakıldığında tabanla bir ilgisi olmayan, demokratik süreci ve altyapıyı baltalayan bir anayasa olarak tepeden inme bir niteliğe sahiptir.

4. Sonuç

Makalemizde 1839'dan 1982'ye kadar olan Türk Anayasal Hareketleri'nin hangi dinamiklerle ortaya çıktığını, bu dinamiklerin yerel ya da yabancı olmaları açısından kaynaklarını, hareketin tabandan mı tepeden mi başladığını incelemeye ve bu unsurların tümünü kendi başlıkları içinde ayrı ayrı belirlemeye çalıştık.

Çalışmamızın ortaya koyduğu sonuç; Türk siyasal yaşamında dönemlerine göre birçok farklı nedenle ortaya çıkan anayasal hareketlerin çoğunun şeklen tepeden inme olduğudur. Burada istisna olarak 1908 hareketini belirtmemiz gerekmektedir. Bu hareket elit bir sınıfın öncülüğünde olsa da halkı da içine alan dolayısıyla halk tabanlı bir hareket olarak göze çarpmaktadır. Bize göre bir anayasal hareketin meyvesi olacak olan anayasanın tabandan gelmesi için, öncesinde ya bir takım halk hareketleri gözlemlenmeli ya da halkın, programında

ve vaatlerinde yeni bir anayasa yapmak olan bir siyasi grubu iktidara taşıması ve bu grubun hedefinden hiç sapmadan arkasındaki halk desteğiyle anayasa yapması gerekmektedir. Bu bağlamda 1961 Anayasası ilk bakışta bizim sistematiğimize göre tabandan gelmiş olarak düşünülebilir. Fakat dönemin öğrenci hareketlerinin önceliğinin yeni bir anayasa olmaması ve 1965'teki seçimlerde Demokrat Parti'nin mirasçısı olan Adalet Partisi'nin iktidara gelmiş olması halkın büyük kısmının askeri müdahale ve getirisi olan anayasaya bakışını yansıtmaktadır. İçerik olarak Türk Anayasaları içinde en hürriyetçi olanı olsa da, 1908 hareketi ile aynı kefedede düşünmenin yanlış olacağı görüşündeyiz.

1839'dan itibaren yanan hürriyet ateşi zaman zaman sekteye uğrasa da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla daha sağlam bir temele oturtulmuştur. Daha önceki baskıcı yönetimlerin "halkın hürriyet yönetimine ehliyetsizliği" bahanesini cumhuriyet kadrosu kullanmamış, aksine halkı bu ehliyete kavuşturmak için gerekli altyapıyı oluşturmuşlardır. Bugün gelinen noktada halk, bir anayasadan ne beklediğini net şekilde ortaya koyabildiği ve bu amaca hizmet ederken yolundan sapmayacak bir siyasi partiyi iktidara taşıdığı zaman Türk siyasal yaşamındaki ikinci tabandan yükselen anayasaya sahip olabiliriz.

KAYNAKLAR

- Akın, F. (2006), 1924 Anayasası'nın Modernleşme Açısından Anlamı, Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:3.
- Ayan, S. (2007), Siyasal Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası, Cumhuriyet Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:2.
- Beetham, David. (2006), Demokrasi ve İnsan Hakları, Ankara, Liberte Yayınları.
- Çalen, M. K. (2012), 1909 Kanun-i Esasi Tadilatı, Trakya Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:4.
- Çiçek, M. K. (2005), 1924 Anayasası'nın Hazırlanışı ve Temel Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Esen, B. N. (1968), Türkiye'de Anayasal Gelişmeler, Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1-2.
- Kapani, M. (2013), Kamu Hürriyetleri, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Kongar, E. (2002), 21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Mumcu, A.; Küzeci, E. (2012), İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2012), Yakın Tarihin Gerçekleri: Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Tanör, B. (2004), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları